



ГАПОНЕНКО Л.О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцентка кафедри практичної
психології,
Криворізький державний педагогічний
університет,
м. Кривий Ріг, Україна

РЕФЛЕКСИВНО-РОЛЬОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ІНДИКАТОР ТА РЕГУЛЯТОР У НАВЧАЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

ГАПОНЕНКО Л.О. **Рефлексивно-рольова ідентичність як індикатор та регуляторний засіб у навчальній взаємодії.** Актуальність публікації визначається сучасними світовими тенденціями практичного запиту на ефективні, науково обгрунтовані новітні методи та технології освіти, а також на інновації у сфері удосконалення організації освітнього процесу. Розвиток сучасної освіти як сфери послуг чи як ключової ланки науково-технічної та інноваційної політики держави – ці різноспрямовані, на перший погляд, тенденції характеризують сучасний стан освіти в Україні і світі загалом. Що ж визначає та впливає на вибір однієї з цих тенденцій? Де посеред них основний суб'єкт освітнього процесу – сам студент, здобувач освіти? Досліджуватимемо феномен рефлексивно-рольової ідентичності здобувача освіти, як індикатора та засобу регулювання у сучасному освітньому процесі. Мета статті полягає у висвітленні нормованої та деструктивної рефлексивно-рольової ідентичності здобувачів з фізичними та сенсорними обмеженнями.

Ключові слова: сучасна освіта, інновації в навчальному процесі, рефлексивно-рольова ідентичність здобувача освіти.

GAPONENKO L.O. **Reflexive and role identity as an indicator and regulatory tool in educational interaction.** *The relevance of the publication is determined by the current global trends in the practical demand for effective, scientifically based modern methods and technologies of education, as well as innovations in the field of improving the organization of the educational process. The development of modern education as a service sector or as a key link of the scientific, technical and innovative policy of the state - these multid-*

rectional, at first glance, trends characterize the current state of education in Ukraine and the world in general. What determines and influences the choice of one of these trends? Where among them is the main subject of the educational process - the student himself, the student of education? We will study the phenomenon of reflexive role identity of the student of education, as an indicator and a means of regulation in the modern educational process. The purpose of the article is to highlight the standardized and destructive reflexive and role identity of students with physical and sensory limitations.

Keywords: *modern education, innovations in the educational pro-cess, reflexive role identity of the student of education.*

Постановка проблеми визначається сучасними світовими тенденціями практичного запиту на ефективні, науково обґрунтовані новітні методи та технології підготовки здобувачів як таких, що здатні після закінчення закладу вищої освіти здійснювати професійну діяльність за фахом. Різноманітність наукових досліджень у цій галузі традиційно розглядаються в двох аспектах: 1) інноваційні процеси в сфері удосконалення організації освітнього процесу; 2) наукові пошуки ідей та розробки найбільш вірогідних моделей професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти.

Серед сучасних світових тенденцій у сфері вищої освіти можна виділити дві основні, саме:

- розвиток освіти як сфери послуг (тенденція, що підтримується СOT – Світовою організацією торгівлі) та
- розвиток освіти як ключової ланки науково-технічної та інноваційної політики (тенденція, що підтримується урядами багатьох сучасних країн).

Обидві тенденції сприяють масифікації вищої освіти, що логічно: якщо ви хочете прискорити промисловий та економічний розвиток та науково-технічне лідерство – у такому разі вам потрібно мати великий сектор вищої освіти. Якщо ви хочете продавати освіту як товар на ринку, ви теж прагнете для того, щоб мати великий сектор вищої освіти.

Маркетизація вищої освіти, будучи світовою тенденцією, витісняє на периферію класичні цінності вищої освіти та деформує ринок праці. У результаті сучасні західні країни змушені робити зусилля, щоб зменшити негативні наслідки маркетизації і знайти розумний баланс між ринковими установками та класичними цінностями вищої освіти.

Слід зазначити, що радянські вищі навчальні заклади також дотримувалися класичних цінностей вищої освіти, а саме:

1) по-перше, маючи відмінну від західної педагогічну доктрину, вони займалися вихованням студентів, тобто підготовкою молодих людей до життя в суспільстві (радянські виші займалися ідеологічним вихованням);

2) по-друге, вони займалися пошуком істини, тобто науковими дослідженнями, та давали хорошу наукову освіту студентам (глибока фундаментальна підготовка – це кредо радянської вищої освіти).

Визначена в актуальному полі сучасних підходів, професійна ідентичність здобувачів вищої професійної освіти розглядається у контексті фахового сприймання навчального матеріалу, який має не тільки інформаційно-змістовне розуміння закономірностей природи психіки, її функції, генези та розвитку, але й психотерапевтичний ефект.

Дослідження відносно психотерапевтичного ефекту знань, які отримують здобувачі-психологи, нажаль, нам не зустрічались і є тією ланкою, яка майже не досліджена. У своїй більшості автори тематичних статей в цьому напрямку фіксують в існуючих проблемах тільки окремі аспекти. Елементи позитивних зрушень в цьому напрямку представлені в роботах Miller, D. J., & Thelen, M. H. (1986) [5].

Дослідження в рамках психотерапії тридцятих-сімдесятих років традиційно ставили завдання визначення ефективності того чи іншого напрямку щодо симптомів захворювання. Починаючи з вісімдесятих вони поступилися місцем дослідженням, орієнтованим на процес (Fischer, Klein, 1997), проте вплив психотерапевтичних методів, як і насамперед, переважно оцінюється ефектом, якого вони домагаються в лікуванні тих чи інших порушень (Grawe, 1998). За всієї стриманості по відношенню до суто утилітарної постановки питання, дослідження терапевтичної здатності того чи іншого підходу в психотерапії є першочерговим і цілком виправданим завданням як із позиції як терапевтичної раціональності, так і для порівняльних досліджень соціально-психологічного благополуччя як здобувачів із обмеженими можливостями, так і психологічного благополуччя викладача в межах навчальної взаємодії.

Мета статті полягає у висвітленні нормованої та деструктивної рефлексивно-рольової ідентичності здобувачів з фізичними та сенсорними обмеженнями.

Виклад основного матеріалу. Нажаль нам не вдалось відстежити деструкції рефлексивно-рольової ідентичності здобувачів з обмеженими можливостями, проте частково цей аспект торкнулися зарубіжні дослідники M.A. Hernández C.P. Pérez [3] A.H. Manuela, P. P Carmina [4].

Взаємодія є осередком соціалізації особистості, а навчальна взаємодія є головною ланкою формування, розвитку професійної спрямованості й ідентифікації здобувача в професійне поле його як особистості, що приносить користь суспільству. Взаємодія можлива за умов динамічно-розвиваючих

засобів комунікації, змістовно-інформативний матеріал яких фіксуються за вербальними і невербальними символами. Майстерність їх зрозуміти – це розкодувати їх. Саме така ідея покладена в концептуальну модель «Рефлексивно-рольова ідентичність» (розробка якої розпочалась з 2019 року [1]) і яку ми пропонуємо використати в аспекті визначеної теми.

Теоретична модель цієї концепції ґрунтується на ідеї процесуальності існування *антиномії* «Я», головне значення якого полягає в єднанні («Я» ± «Я») = Я в ситуації». За умов роз'єднання двох «Я» відбувається невротичний стан, що супроводжується амбівалентними потягами, типу «хочу- не хочу», «Люблю – не люблю» і т.п. За таких умов відбувається *погана рефлексія*, яку Д.О. Леонтєв та Є.М. Осін назвали «*дурною*», що поділяється на інтроспекцію та квазірефлексію [2014]. Особа не може здійснити ідентифікацію адекватно меті освітнього процесу, якщо вона здійснює деструктивні ідентифікації. За соціальними фарбами – це «Ледащо», «Сором'язливий», «Агресивний» і т.п.

Поняття «антиномія» (від *анти...* і греч.(грецький) *nomos* – закон; буквально – протиріччя в законі) в нашій моделі позначає ознак внутрішніх конфліктуючих протиріч, що спровоковані домінуванням двох радикально протилежних потягів – це потяг до життя (лібідо) та потяг до смерті (тонатос). За умов домінування в полі «Я» одного із означених потягів, особа буде або оптимістична, життєлюбна (домінування лібідозної енергії), або навпаки, виснажена, невпевнена, агресивна (домінування тонатосної енергії).

Ідентичність відбувається тільки у взаємодії, тобто в процесі соціалізації. Надзвичайно цікаві дослідження здійсненні українськими психологами П.П. Горностаєм та його однодумцями: Л.Г. Чорна, О.Л. Коробанова, О.Т.Плетка, В.Г. Циганенко [2]. Вони відстежили динаміку рольової комунікації, рольової взаємодії за показником свідомих і несвідомих групових процесів. «Групове поле» будь-якої взаємодії, і навчальної в тому числі, багаторазово перегрупується і перекоструюється, внаслідок чого змінюється і первинна рефлексивно-рольова ідентичність. Але зміни рольової позиції можуть і не відбутися за умов, якщо в її полі «Я» домінує енергія тонатос.

Скориставшись рольовою термінологією за транзактним аналізом Е. Берна, розглянемо найбільш узагальнено розподіл рольових позицій суб'єктів навчальної взаємодії. Рефлексія рольової ідентичності відбувається або за позитивною рефлексією, її ще називають системна рефлексія, в плані «хороша», бо вона є основою саморозвитку особистості із схильністю відігравати роль «Дорослий», або за «поганою» рефлексією, в плані «зміщення» сприймання реальної ситуації – інтроспекція, що супроводжується відчуттям втрати, страху, тривожності, сором'язливості за роллю «Дитина» або агресивними проявами в ролі «Батька», який може проявляти авторитарність, голайтинг,

булінг тощо. Виходячи із цієї кваліфікації, як психологічного опису внутрішнього стану, в соціальній психології зафарбування ролей відбувається таким чином: роль «Дорослого» визначається різними варіаціями «Розумник», «Товариський», «Творчий», «Кмітливий», «Сміливий» і т.п. Роль внутрішнього стану «Дитина» – це будь-які маніпулятивні ролі, типу «Сором'язливий», «Угодник» тощо. За роллю «Батька» – «Всезнайка», «Тренер», «Командир» і т.п. (див. табл.1).

Таблиця 1.
Рефлексія рольової ідентичності на описом внутрішніх станів

Внутрішнє уявлення суб'єкта про «Рольовий образ Я» у навчальній взаємодії.	Протиріччя \ Єдність; Протиріччя / Конфлікт; Боротьба лібідо і тонатос.	Підтверджений або скасований групою внутрішній «Рольовий образ Я».
В залежності від емоційного стану, домінування лібідо чи тонатос в «полі Я» відбуваються пошуки нових ефективних ролей.	Динамічні зміни в пошуках «Образу Я», починаючи від станів втрати, тривожності, страху та найбільш можливих психологічних механізмів захисту що поділяються на дві протилежні стратегії.	Підтверджений або скасований «Новий рольовий образ Я» .
Нові ролові моделі за лібідо – це партнерство, діалогічне спілкування, доброзичливість тощо.	Нові рольові моделі за тонатос – це уникнення, сором'язливість, страх агресія, втрата інтересу до соціального буття, страх, тощо.	

Наведемо приклад *хорошої* рольової ідентичності здобувачки Б. сліпої від народження. Її завжди заводили в аудиторію, вона сама не рухалась навіть в аудиторії, виконуючи роль «Невпевнена». На практичному занятті з психології викладач виправив цей стан. Він задав ситуацію: «*Кожен із закритими очима «розгляньте» деталі аудиторії та опишіть в деталях*». Виявилось, що здобувачка Б. виконала це завдання найкраще, інші були здивовані. Для усіх учасників це була повчально і продемонструвало науково доведений факт – компенсаторних можливостей психіки. Здобувачка Б. змінила роль на «Упевнена», й до речі, вона стала найкращою в навчанні.

Інший приклад, який переконує, що за умов домінування лібідозної енергії в полі Я, особа має позитивну рефлексивно-рольову ідентичність. Від народження В. не ходила, а пересувалась на колясці. У 22 роки вона вийшла заміж, народила дитину, а у 28 вступила до ВНЗ, навчалась успішно, чоловік їй в усьому допомагав, маючи власний бізнес. Здобувачка успішно ідентифікувала себе в роль «Жінка», «Мати», «Здобувачка». Однокурсниці дивувались, як їй це вдається?!. Ось приклад їх діалогу:

Чи відчуваєте Ви хвилювання з причин конкуренції від жінок, що зазираються на Вашого чоловіка?

Ні. Я, як і всі жінки світу, можу отримати «ляпас зради», але я ні в якому разі не припишу причину зради тому, що я рухаюсь тільки в колясці. Коляска – це мій атрибут, як у інших будь-які прикраси – біжутерія, пірсинги тощо.

У той же час, викладач має справу і з іншою категорією здобувачів Це ті, що мають «погану» рефлексивно-рольову ідентичність, утворення якої пов'язано із дитячими психічними травмами взаємодії з «Фігурою мами». У них в полі «Я» домінує тонатос, яке задає відчуття скорботи, втрати інтересу до будь-чого нового, до будь-якого, навіть до кохання, в тому числі і до навчання. За умов, коли інвалідність виникла в наслідок травми, то, як правило, особа важко переживає вихід із цього стану. На кожному етапі цього стану особа перебуває в пошуках свого рефлексивно-рольової ідентичності. Ці етапи такі: шок, заперечення, гнів/депресія та /або адаптація (за умов домінування лібідозної енергії в полі Я), або пристосування, тобто прийняття себе в ролі ««Нещасного», якому ніде і в нічому не везе». За цих умов педагог і психолог працюють в парі для зняття домінуючого тонатосу в полі «Я», залучують здобувача до такої навчальної взаємодії, де він на *сенсорному рівні відчув потребу в собі*. Психолог завдяки технологіям та методам психотерапевтичної допомоги, а педагог – завдяки залученню в «ситуацію успіху», тобто, коли здобувач не тільки фіксує перемогу у виконанні навчальних завдань, а й долає сенсорний «голод», депривацію.

Висновки. Рефлексивно-рольова ідентичність є діагностично-корекційним методом, який легко використовується в аналізі дискурсу мовлення та «мовою тіла». Психологічна компетентність викладача допомагає здобувачу набутти досвіду рольової ідентичності та корегувати їх за позитивною рефлексією. Водночас, подальшого дослідження потребує сумісна взаємодія в тріаді «викладач + психолог + здобувач» для подолання домінуючої енергії тонатос в полі Я. За таких умов здобувачі змінюють внутрішнє, соціально-орієнтоване сприйняття власного «Я» до своєї зовнішності та функції організму.

Список використаних джерел:

1. Гапоненко Л.О. (2019). Методика рольових позицій професійної ідентичності бакалаврів-психологів. Сучасний рух науки: тези доп. VI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 4-5 квітня 2019 р. Дніпро, С. 221-225. URL.: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3989?mode=full>
2. Свідоме і несвідоме у груповій взаємодії: монографія [П. П. Горностаї, О. Л. Коробанова, О. Т. Плетка, Г. В. Циганенко, Л. Г. Чорна]; за наук. ред. П. П. Горностаї(2018). Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 244 с.

3. Hernández M.A. Pérez C.P. (2019). Psychological characteristics analysis that define a disabled entrepreneur. SUMA DE NEGOCIOS. 10 (22), 9-18, Edición Especial. P. 9-17.
4. Manuela A.H. Carmina P.P. (2019) Psychological characteristics analysis that define a disabled entrepreneur. <https://www.redalyc.org/journal/6099/609964311003/html/>
5. Miller, D.J., & Thelen, M.H. (1986). Knowledge and beliefs about confidentiality in psychotherapy. Professional Psychology: Research and Practice, 17(1), 15–19. <https://doi.org/10.1037/0735-7028>

Transliteration of References:

1. Haponenko L.O. (2019). *Metodyka rolovykh pozytsii profesiinoi identychnosti bakalavriv-psykholohiv. Suchasnyi rukh nauky: tezy dop. VI mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, 4-5 kvitnia 2019 r. Dnipro, S. 221-225.* URL.: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3989?mode=full>
2. *Svidome i nesvidome u hrupovii vzaiemodii: monohrafiia* [P. P. Hornostai, O. L. Korobanova, O. T. Pletka, H. V. Tsyhanenko, L. H. Chorna]; za nauk. red. P. P. Hornostaia(2018). Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. 244 s.
3. Hernández M.A. Pérez C.P. (2019). Psychological characteristics analysis that define a disabled entrepreneur. SUMA DE NEGOCIOS. 10 (22), 9-18, Edición Especial. P. 9-17.
4. Manuela A.H. Carmina P.P. (2019) Psychological characteristics analysis that define a disabled entrepreneur. <https://www.redalyc.org/journal/6099/609964311003/html/>
5. Miller, D.J., & Thelen, M.H. (1986). Knowledge and beliefs about confidentiality in psychotherapy. Professional Psychology: Research and Practice, 17(1), 15–19. <https://doi.org/10.1037/0735-7028>



GAPONENKO L.O.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>
E-mail: gaponenko49@ukr.net

REFLEXIVE AND ROLE IDENTITY AS AN INDICATOR AND REGULATORY TOOL IN EDUCATIONAL INTERACTION